

Sulton Abdulhamid 2 - kim edi?

Uning otasi Abdulmajid, onasi Tirimujgan honim. U 1842 yil 21 sentyabrda tug'ilgan. O'n bir yoshida onasidan ayrilganligi sababli, otasining buyrug'i bilan, farzandi bo'lmagan Piristo Honim unga onalik qildi. Xususiy o'qituvchilar tayinlanib o'qitildi. Gerdankiran Umar Afandidan turkcha, Ali Mahvi Afandidan Forscha, Ferid va Sherif Afandilardan arab va boshqa ilmlarni, Vak'anuvvis Lutfi Afandidan Usmonli tarixini, Edhem va Kamol pashalar bilan Gardet ismli frantsuzdan fransuzchani o'rgangan.

Onalik mehridan mahrum bo'lishi va otasining unga nisbatan sovuqqonligi uni bolaligidan yolg'izlikka mahkum qildi. U taxtga uzoq nomzod bo'lganligi sababli, saroy mahallasi unga katta qiziqish bildirmadi. Saroy ahliga va davlat arboblari qalbi, lekin hech qachon o'z fikrlari va e'tiqodlarini bildirmagan shahzoda Abdulhamid yoqmasdi. Shu sababli, hamma yiroq bo'lgan bu aqlli shahzoda Sulton Abdulazizga faqat Pertevniyal honim yordamida murojaat qilishi mumkin edi. Aqli va siyosiy qobiliyati tufayli amakisi Abdulaziz unga erkin muhitda ulg'ayishiga imkon berdi. Uni Misr va Evropaga sayohat qilish uchun olib bordi. Shaxzodaligi ancha ozod o'tgan Abdulhamid Maslak fermasida tuproq ishlari bilan band edi. Bu yerda u qo'ylarni boqqan, konlarda ishlagan va birja faoliyatida qatnashib pul ishlagan. U taxtga kelganida uning boyligi 100 ming oltindan oshgani aytiladi.

Taxtga chiqish

Konstitutsiya asosida konstitutsiyaviy boshqaruvni o'rnatmoqchi bo'lgan, shuning uchun Abdulaziz va Murod V ni taxtdan tushirgan Midhat Posho va uni do'stlari bilan kelishgan 2 - Abdulhamid, 1876 yil 31 avgust payshanba kuni taxtga o'tirdi. Ayni paytda davlat eng og'ir kunlarni boshidan kechirayotgan edi.

Abdulaziz davrida boshlangan Serbiya va Chernogoriya janglariga, Murod V davrida Bosniya va Gersegovina va Bolgariya qo'zg'olonlari qo'shilgandi. Ushbu qo'zg'olonlarni qo'zg'atgan va qo'llab-quvvatlagan Rossiya "Sharq masalasini" hal qilish imkoniyatini kutayotgan edi. Moliyaviy qiyinchiliklar tufayli isyonlar bostirila olinmayotgan edi. Abdulazizning so'nggi yillarida Mahmud Nedim Poshoning tashqi qarzlarni to'lashi to'g'risidagi qarori Evropada katta reaksiyalarni keltirib chiqardi va shu sababli yangi yordam olish imkonsiz edi. Evropa hukumatlari Usmonli imperiyasiga qarshi chiqdi.

Bunday sharoitda Abdulhamid ajoyib xayrixohlik namoyishi bilan ishga boshladi. U qisqa vaqt ichida Usmoniylar tarixida misli ko'rilmagan ba'zi harakatlar bilan armiya va xalqni sevgisini qozondi. Masalan, harbiy xizmat darvozasida zobitlar bilan birga kechki ovqatni o'tkazgan sulton "seraskar pasha, pashalar, janoblar, afandilar" so'zidan boshlangan nutq so'zladi. U hukumatning barcha a'zolarini va saroy xodimlarini Yulduz saroyida kechki ovqatga taklif qildi. U bu yerdagi nutqida milliy birlik zarurligini bildirdi. U

kemasozlik zavodiga borib, dengizchilar bilan o'tirib omma qatori askarlar ovqatidan yeydi. Bob-i Mesihatga borib ulamolar bilan iftor dasturxonida qatnashadi. Haydarpasha kasalxonasida u Bolqon jabhasidagi yaradorlarni birma-bir borib ko'rdi va ularga sovg'alar tarqatdi. U Buyuk Vazir va boshqa vazirlar bilan masjidlarni ziyorat qildi va jamoat oldida namoz o'qidi.

Yangi sultonning shu kabi harakatlari odamlar va armiya a'zolari orasida mamnuniyat uyg'otdi. Hammaning ruhiy holati yaxshilandi, ayniqsa armiyada. Turk armiyasi Serblar bilan urushlarda muhim yutuqlarga erishdi. Biroq Rossiyaning urushni darhol tugatish haqidagi ultimatumidan so'ng, Serbiya bilan uch oylik sulh imzolandi. Britaniya "sharq muammosini" Istanbulda bo'lib o'tadigan konferentsiyada hal qilinishini xohladi.

Birinchi konstitutsiya

Ayni paytda, sulton va hukumat o'rtasida saroy xizmatchilarini tayinlash bo'yicha birinchi nizo paydo bo'ldi. Sulton tarjimon Rushdu Poshoning iste'fosini qabul qilmadi. Midhat Posho va uning do'stlarini serblar bilan tinchlikni istamagan guruh tomonidan o'ldirilishi, Abdulhamidxonni taxtdan tushirish kabi, rejalashtirilgan fitnalari fosh etildi. 400 kishi hibsga olindi.

Konstitutsiyani tayyorlash uchun musulmonlar va musulmon bo'lmaganlardan bir gurux komissiya tuzildi. Ayni paytda Midhat Posho bilan ziddiyatga kelgan Tarjimon Rushdu Posho iste'foga chiqdi. Midhat Posho 1876 yil 19 dekabrda bosh vazirlikka qo'yilgan. To'rt

kundan keyin Buyuk Britaniyaning taklifini qabul qilgan davlatlar Istanbulda yig'ilishdi. Xuddi shu kuni, Usmonli imperiyasining birinchi konstitutsiyasi bo'lgan Kanun-i Esasi, yuz bir to'p zarbasi bilan e'lon qilingan. (1876 yil 23-dekabr)

Shoshilib tayyorlangan va Istanbul konferentsiyasi kuni e'lon qilingan konstitutsiya bilan G'arb davlatlarining haddan tashqari talablar qo'yishiga yo'l qo'ymaslik maqsad qilingan edi. Ammo G'arb davlatlari buni jiddiy qabul qilmadilar. Ular ilgari Rossiya elchixonasida tayyorlagan takliflarini qabul qilish uchun Oliy Portega topshirdilar. Usmonli imperiyasining mustaqilligini xavf ostiga qo'yadigan darajada og'ir bo'lgan qarorlar 1877 yil 18 yanvarda Podishohni buyrug'i bilan to'plangan harbiylar, fuqarolar va sud a'zolari, hukumat va musulmon bo'lmagan ruhiy rahbarlar ishtirokida chaqirilgan 180 kishilik Mejlis-i Umumiy yig'ilishida bir ovozdan rad etildi. Elchilar o'rnilariga ishonchli vakillarni qoldirib Istanbuldan jo'nab ketishdi. Midhat Posho Buyuk Britaniyani konstitutsiyani bajarilishi kafolatlangan taqdirda G'arb davlatlari bilan kelisha olishini ma'lum qildi. Londonda yana bir konferentsiya yig'ilishi uchun Angliya yangitdan urunishga boshladi. Midhat Posho 1877 yil 5-fevralda ushbu harakatni va undan chetlatilgan Usmoniylar sulolasini olib tashlash, oilasini taxtga olib chiqish yoki respublika barpo etish kabi mish-mishlar tufayli lavozimidan chetlashtirildi va 1877 yil 5-fevralda chet elga surgun qilindi.

II. Abdulhamid Kanun-i Esasi me'mori Midhat Poshoni chet elga haydab chiqargan bo'lsa ham, konstitutsiyaviy boshqaruvdan voz kechmadi. Konstitutsiyaga binoan saylovlar uch oy ichida bo'lib o'tdi va parlamentni 1877 yil 19 martda sulton o'zi ochdi. 141 a'zodan tashkil topgan ushbu birinchi Turkiya parlamenti a'zolari 115 deputat va yigirma olti taniqli kishidan iborat edi. Deputatlarning oltmish to'qqiz nafari musulmon, qirq olti nafari musulmon emas edi.

Rossiya bilan urush

Angliya tashabbusi bilan to'plangan London konferentsiyasi, 1877 yil 31 martda Ruslarning takliflarini o'z ichiga olgan London protokolini imzoladi va 1877 yil 3 aprelda Oliy Portega qabul qilish uchun taqdim etdi. Og'ir qoidalarga ega bo'lgan ushbu protokol parlamentda muhokama qilindi va sultonning iltimosiga binoan rad etildi. Vaziyat 1877 yil 12 aprelda hukumat tomonidan G'arb davlatlariga xabar qilingan. Shunday qilib, xoxlaganiga erishgan Rossiya 1877 yil 24 aprelda Usmonli imperiyasiga qarshi rasmiy ravishda urush e'lon qildi. Ruminlar, Serblar, Chernogorikaliklar va Bolgarlar Rossiya tomoniga o'tdilar. Moliyaviy va harbiy ahvoli juda yomon bo'lgan Usmonli imperiyasi tashqaridan hech qanday yordam ololmadi. G'oziy Usmon Poshoning Plevendagi va G'ozi Ahmad Muxtor Poshoning sharqdagi g'ayrioddiy yutuqlari urushning umumiy yo'nalishini to'xtata olmadi. Turk qo'shinlari frontlardan chekinishni boshladi. Ularning ortidan o'n minglab musulmon-turk muhojirlari Istanbulga oqib

kelishdi. Muhojirlar Anadolining turli mintaqalarida reja asosida joylashtirilishga harakat qilindi.

Konstitutsiyaga muvofiq saylangan ikkinchi yig'ilish 1878 yil yanvar boshida to'plandi. Ruslar Istanbul tomon yurishayotgan payt, muxolifat guruhini tuzgan ba'zi deputatlar darhol hukumatni, xususan buyuk vazirni va urushda mag'lubiyatga sabab bo'lgan qo'mondonlarni ishdan bo'shatishni va mahkamaga tortishni talab qilishni boshladilar.

Sulton Edhem Posho o'rniga Ahmed Hamdi Poshoni bosh vazrlikka tayinladi (1878 yil 11-yanvar). Kengash har bir vazir yig'ilishga javob berish uchun kelishi va qo'mondonlar sudga berilishi mavzusida turib oldi. Buning uchun taklif 22-yanvar kuni qabul qilindi. Sulton parlamentning raisi Ahmed Vefik Poshoni jo'natib, konstitutsiyaning amalga oshirilishini to'liq qo'llab-quvvatlashini, vazrlik idorasini bekor qilish orqali imtiyozlaridan birini qurbon qilganini, deputatlar har safar chaqirilganida parlamentga hisob berishi kerakligini, ammo og'ir kechayotgan bu davrda deputatlar parlamentga kelolmasa, o'zlarning o'rniga bir vakil yuborishi kerakligini, shu holdagina ularni ma'zur tutilishini aytdi. Sultonning bu so'zlariga qaramay, parlamentda yana shiddatli tortishuvlar bo'lib o'tdi. Sulton parlamentdan Rossiyani bostirib kelishiga qarshi qaror qabul qilishni so'ragan bo'lsa ham, parlament bu borada jiddiy qaror qabul qila olmadi. Ayni paytda Edirnada ruslar bilan sulh shartnomasi imzolandi (1878 yil 31-yanvar). Sulton Ahmed Hamdi Poshoni ishdan

bo'shatdi, u parlament tomonidan xoxlangan odamlarni ishdan chiqarishga uringan, uni o'rniga Ahmed Vefik Poshoni boshvakil etib tayinlagan (1878 yil 4-fevral). Boshvakilni vazifasi kengash tomonidan qabul qilingan qonunlarni sultonga taqdim etish va vazirlar kengashi faoliyatini tartibga solish bilan cheklanib qo'yildi.

Abdulhamidxon saroyda favqulodda yig'ilishni chaqirib, Ruslar bilan tinchlik masalasini muhokama qildi. Majlisda parlamentdan besh kishi ham qatnashdi. Bosh vazir Ahmed Vefik Posho ruslar tomonidan taklif qilingan tinchlik shartlarini tushuntirdi va parlamentdagilardan ushbu shartlarning og'irligini hisobga olgan holda hukumat tinchlik qarorini ma'qullaydimi yoki yo'qligini so'radi. Hamma ijobiy javob bergan paytda, Astarçilar boshlig'i Ahmed Afandi to'satdan o'rnidan turdi. U Sultonni noan'anaviy uslubda aybladi va parlament voqealar uchun javobgar emasligini aytdi. Sulton shaxsan o'zi javob berdi va bu urush uchun javobgar emasligini, bu borada o'z vazifasini bajarayotganini, millatidan mukofotlar kutishini va so'zni Hazineni-i-Hassa vaziri Said Poshoga topshirishini bildirdi.

Parlamentni tarqatib yuborish

Said Posho urushga qanday kirilganini tushuntirgandan so'ng, u saroy urushni boshqarishga aralashmaganini aytdi. Sultonni ayblagan astarchilar kapitani qarashlarida qat'iyan turib olgach, sulton yana so'z oldi. U bu qasddan qilingan so'zlarni qabul qila olmasligini va o'z vazifasini bajarayotganini takrorladi. Uning

so'zlariga ko'ra u hozrgi vaqtda o'lguniga qadar yolg'iz ruslar bilan kurashishga tayyor; Uning so'zlariga ko'ra, astarchilar boshlig'i yana hukmdorlariga qarshi qilgan jur'ati uchun jazolashni parlamentga topshirgan. Ba'zi bir past niyatli odamlar bunday muomalalar bilan, bu og'ir davrda davlat ishlarini murakkablashtirmoqchi bo'lganini qo'shimcha qilib, "Endi men Sulton Mahmudni izidan yurishga majbur bo'laman" deb yakunladi. Va nihoyat, konstitutsiya tomonidan berilgan vakolat asosida u 1878 yil 13 fevralda parlamentni to'xtatib qo'ydi, ammo konstitutsiyadan voz kechgani to'g'risida hech qanday bayonot bermadi. Aksincha, ushbu ikki muassasa mavjudligi haqida rasmiy davlat yilnomalarida tez-tez aytib o'tilgan. O'n oy yigirma besh kun davom etgan ushbu birinchi yig'ilish sudidan so'ng, konstitutsiyaviy davlat shakli nominal ravishda ishlatilgan bo'lsa-da, davlat boshqaruvi asta-sekin II Abdulhamidning qo'lida to'plangan edi. 1878 yil 3 martda Rossiya bilan Ayastefanos shartnomasi imzolandi.

Tuproqlarning qisqarishi

Angliya Ayastefanos shartnomasini Parij shartnomasini buzgan deb, xalqaro konferentsiyada qayta ko'rib chiqilishini talab qildi. Berlin konferentsiyasiga tayyorgarlik davom etar ekan, Avstriya va Germaniyaning ko'magi bilan Angliya Rossiya bilan yashirincha kelishib oldi. Boshqa tomondan, u konferentsiyada yordam berish va'dasi bilan voliylikdan yangi muzokaralar olib bordi. Yashirin muzokaralar

yakunida Kipr ma'muriyatini vaqtincha Angliyaga qoldirgan shartnoma 1878 yil 4 iyunda imzolandi. II. Abdulhamid hukumat tomonidan imzolangan ushbu shartnomani ma'qullamaslikka juda qattiq qarshilik ko'rsatdi. Inglizlar harbiy tahdidlar qilishdi. Buning ustiga sulton inglizlardan Kiprdagi hukmronlik huquqlariga hech qanday ziyon yetkazmaslik to'g'risida hujjat olib, shartnomani ma'qulladi. Usmonli diplomatiyasi Kiprni Buyuk Britaniya Berlin Kongressida va'da qilgan qo'llab-quvvatlash uchun tasarruf etgan edi. Sulton Abdulhamid esa Berlin konferentsiyasi Usmonli imperiyasini bo'lishib olish uchun yig'ilganini bilardi. Biroq, Berlindagi Usmonli deputatlarini Istanbulda bo'lib o'tgan inglizlar bilan yashirin muzokarlarda habarlari yo'q edi. Konferentsiyada Usmonli davlati noloyiq muomalaga duch keldi. Britaniya va'da qilingan ko'makni bermadi. 1878 yil 13-iyulda imzolangan Berlin shartnomasi bilan ko'p yerlar yo'qotilgani kabi, Rossiyaga ham og'ir urush to'voni to'lash kerakligi qabul qilindi. Bundan tashqari, Kiprni Angliyaga qoldirilishi boshqa davlatlarning bu boradagi faoliyatini kuchaytirdi. Britaniyaning rag'batlantirishi bilan Bosniya va Gersegovinaning ma'muriyati Avstriyaga topshirildi. 1881 yilda Frantsiya Tunisni egallab oldi, keyingi yili Angliya Misrni bo'ldi endi bo'ladigan narsa degandek egallab oldi; Bolgarlar Sharqiy Rumeliya viloyatini 1885 yilda ham egallab olishdi.

Sulton voqealarning sabablarini shu paytgacha amalga oshirilgan noto'g'ri siyosatdan qidirardi. Unga ko'ra, davlatning o'ziga xos tashqi siyosati bo'lmagan.

Evropada paydo bo'layotgan yangi muvozanatlar diqqat bilan kuzatilmagan, Turk tashqi ishlari munosib, bilimdon va izchil siyosat yurita olmagan. Bizning siyosatchilar bir-biri bilan janjallashgani uchun hal qiluvchi qarorlarni qabul qila olmaganlar, ular asosan chet el diplomatlari ta'sirida edilar. Ular davlatning oliy manfaatlarini chetga surib, chet davlatlarning manfaatlarida muhim rol o'ynagan va tashqi siyosatdagi ushbu noto'g'ri munosabat tufayli davlatning tashqi obro'si nolga tushgan. Shu sababli, davlat Istanbul va Berlin kongresslarida haqoratli muomalaga uchragan.

Abdulhamidxon davlat mustaqilligi va hududiy yaxlitligini himoya qilishni xalqaro siyosatda hayotiy burch deb bilgan. Avvalo uni maqsadi aniq edi, u o'z hukumatidan avlodlardan avlodlarga davom etadigan tashqi siyosatni o'rnatish to'g'risida hisobotlarni so'radi. Ammo u boshdan kechirgan voqealar, II

Abdulhamidning xarakterida mavjud bo'lgan shubhasini yanada oshirdi. Xususan, buyuk davlatlarning Usmonli davlat arboblari turli yo'llar bilan sotib olishi va o'z siyosatini shu tarzda olib borishi sultonni ehtiyotkor bo'lishga undadi. U G'ozi Usmon Posho va Jevdet Posho kabi ba'zi durust va halol davlat arboblari qo'llab-quvvatlab, voliylikga ishonmagani uchun, u asta-sekin davlat boshqaruvini o'z qo'lga oldi va boshqaruvni Yulduz saroyiga yig'di.

Qattiq va markazlashgan siyosat

Oldingi ikki sultonning tahtdan yiqitilganligi, uning ham taxtdan tushirilishiga shubha uyg'otdi. Murod V ni taxtga qaytarish uchun masonlik uylari faoliyati, ayniqsa, 1878 yil 20 mayda Ali Suavi boshlagan I. Chirag'on, Kleanti Skaleri - Aziz Bey qo'mitasi. Chirag'on ishlari bu shubhalarni yanada oshirdi. Shuning uchun u o'lkada sodir bo'lgan barcha narsalardan xabardor bo'lish uchun kuchli istixborot tashkiloti qurdi. Abdulhamidning so'zlariga ko'ra, jurnalistika sharmandali va yomon narsa bo'lsa-da, undan voz kechish mumkin emas edi. Chunki dunyoning hech bir joyida hiyla-nayrang Usmoniylardagidek kuchli darajaga yetmagan edi. Unga ko'ra, "Ko'plab adashgan ofitserlar va zobitlar hech kimni yoqtirmasdilar va faqat davlatni o'zlari qutqarishlariga ishonishardi. Ular buni isbotlash, fitna uyushtirish yoki boshqa yo'l bilan Sultonni haqorat qilish va tuhmat qilish uchun josuslik qilishdan tortinmasdilar".

Shuning uchun Abdulhamidxon mamlakat boshqaruvida qattiq siyosat yuritdi. Yulduz saroyida tashkil etilgan maxsus mahkamada, Sulton Abdulaziz uning o'limi uchun javobgar bo'lgan Midhat Posho va uning do'stlari o'limga mahkum etildi. Biroq, sulton o'lim jazosini umrbod qamoq jazosiga o'zgartirdi. Uning ichki siyosatdagi qattiqligi tashqi voqealar rivojiga qarab ko'payib-kamayib turardi.

Abdulhamid iqtisodiy sohada o'zidan oldingi sultonlardan qolgan tashqi qarzlarni to'lashga ustuvor ahamiyat berdi. U taxtga o'tirganida, 1854-1874 yillarda olingan tashqi qarzlarning yillik asosiy qarzi va foizlar to'lovlari, davlatning o'rtacha daromadlarining yarmidan oshib ketdi. U chet el bosimi vositasi sifatida ishlatilayotgan og'ir qarz yukidan imkon qadar tezroq xalos bo'lishni xohladi. Evropa qarz egalarini vakillari bilan 1881 yil 20 dekabrda shartnoma imzolandi. Muharram farmoni deb nomlangan ushbu bitim bilan qarz egalari davlatlarga ma'lum davlat daromadlarini yig'ish uchun Duyun-i Umumiyye tashkil etish imtiyozini berildi. Shunday qilib, G'arb davlatlari orasida Usmonli imperiyasining obro'si ancha yaxshilandi. Biroq, shartnomadagi ba'zi qoidalar tufayli qarzidorlik dalolatnomasini qiymatining oshishi Duyun-i Umumiyye uchun ishladi. Bu orada, avvalgi kabi bo'lmasa ham, yangi qarzlarni qabul qilindi. Eski qarzlarni o'chirib bo'lmadi, garchi davlat daromadlarining o'ttiz foizi qarzlarni to'lash uchun ajratilgan edi. Biroq, eski qarzlarga qaraganda ancha ko'p to'langan va qarzlarni juda yengillashgan edi. Ushbu qarzlarni evaziga mamlakatning yer osti va yer usti boyliklaridan foydalanish huquqlari Buyuk Britaniya, Frantsiya va Germaniya kompaniyalari va banklariga topshirildi. Xorijiy muassasa bo'lgan Usmonli Bankga (Bank-i Osmani-yi Shahane) keng vakolatlar berilib, davlat mablag'larini xorijiy ekspertlar tomonidan tekshirilishiga ruhsat berilgan edi. Boshqa tomondan, dunyodagi umumiy iqtisodiy inqiroz va kapitulyatsiya

ta'siri bilan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi kamaydi va investitsiyalar to'xtadi. Davlat daromadlarining asosini tashkil etadigan qishloq xo'jaligi soliqlarini yig'ish qiyin kechdi. Yechim sifatida "konsessiya usuli" ishlatilgan. Shu tarzda, turli mintaqalarga yangi sarmoyalar kiritildi. Biroq, ushbu tizimni amalga oshirish jarayonida katta poraxo'rlik va korrupsiya mavjud edi. Xuddi shu davlatga tegishli kompaniyalarning o'z imtiyozlarini muayyan mintaqalarda to'plashga harakatlari mamlakatni xorijiy davlatlar orasida iqtisodiy ta'sir ko'rsatadigan mintaqalarga bo'linishiga olib keldi. Shu tarzda xorijiy davlatlar va kompaniyalar o'rtasida ayovsiz kurash boshlandi. Temir yo'l sohasidagi kurash Germaniyaning g'alabasi bilan yakunlandi. Islom olami bilan aloqalarini mustahkamlashga va uni asosiy siyosatiga aylantirgan Abdulhamidxon, Germaniyadan olgan moliyaviy ko'magi bilan 1888 yilda Haydarpasha-Izmit temir yo'l liniyasini Anqara tomon uzaytirishga urindi. Shuningdek, u 1902 yilda Anqarani Bog'dod bilan bog'laydigan yo'l qurilishini nemislarga berdi.

1890-yillardan boshlab u tomonsiz tashqi siyosatni tark etish zarurligini sezdi. Shu bilan birga u shu davrda kuchayib kelayotgan davlatlar guruhidan biriga qo'shilishni xavfli deb topdi. Uzoq izlanishlardan so'ng u Germaniya bilan iqtisodiy hamkorlik qilishga rozi bo'ldi. Uning Germaniyani afzal ko'rishining ko'plab sabablari bor edi. Bu sabablarning boshida Germaniya hech bir islomiy davlatni ishg'ol qilmaganligi,

Turkiyaning Armaniston masalasida qarashlarini qo'llab-quvvatlashi., Germaniyani ikkinchi imperatori Vilgelm musulmonlarning do'sti ekanligini ochiq e'lon qilishi. Bundan tashqari, Yaqin Sharqni iqtisodiy kengayish sohasi sifatida tanlagan Germaniya, targ'ibot vositasi sifatida ikki xalqning o'xshash xususiyatlaridan mohirlik bilan foydalandi. Siyosiy ittifoqdan chekingan Abdulhamidxon, Germaniya bilan tuziladigan iqtisodiy aloqalar tufayli mamlakat rivojlanadi deb umid qildi. Germaniya o'zlarining Turkiyadagi iqtisodiy sarmoyalarini himoya qilish uchun tashqi qarshi hujumlarga duchor bo'lishini ham hisobga olgan edi. Shu sababdan nemis sarmoyadorlariga, ayniqsa temir yo'lga keng imtiyozlar berildi.

Ta'lim faoliyati

Abdulhamidxon buyuk kuchlar o'rtasidagi raqobatga asoslangan tashqi siyosat bilan mamlakat mustaqilligini uzoq vaqt saqlab bo'lmasligini bilar edi. Uning asosiy maqsadi vaqtni tejash va shu vaqt ichida davlatni iqtisodiy rivojlantirish uchun zarur islohotlarni amalga oshirish edi. Biroq, Tanzimot davridagi qarz daftari sultonning qo'lini bog'lab turardi. Duyûn-ı Umumiyye ma'muriyati butun davlatning moliyaviy-iqtisodiga hokim edi. Yangi qoidalar bilan yangi resurslarni topishga harakat qilinardi. Garchi islohot uchun mablag'lar sarflashni qisqartirish yo'li bilan yaratilgan bo'lsa-da, tashqi provokatsiyalar tufayli ichki mojarolar ham ushbu mablag'ni tarqatib yubordi. Sulton xoxlagan barcha islohotlarni amalga oshirish mumkin emasligiga

qaramay, juda muhim qadamlar qo'yildi. Ta'lim, jamoat ishlari va qishloq xo'jaligida ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Ayniqsa, ta'lim sohasidagi o'zgarishlar juda yaxshi. O'z daromadlari bilan yashay olmaydigan madrasalarni yangi usullar bilan ta'lim beradigan maktablarga aylantirish tezlashdi. Malakali mutaxassislar va davlat xizmatchilarini tayyorlash uchun yuqori ta'lim maktablari ochildi. Mekteb-i Mulkiye, Mekteb-i Hukuk, Sanayyi-i Nefise maktabi, Hendese-i Mulkiye, Darulmuallimin-i Alie, Moliya maktabi, Savdo maktabi, Halkali qishloq xo'jaligi maktabi, dengiz savdosi, o'rmon va maodin, til, soqov va Darulfunun, amoma maktablari, Darulmuallimat va qizlar sanoat maktablari, fan va adabiyot fakultetlari Abdulhamidxon davrida ochildi.

Ushbu yuqori ta'lim maktablariga talabalarni tayyorlash uchun boshlang'ich va o'rta ta'limga ham ahamiyat berildi. Ayniqsa, G'arb uslubidagi boshlang'ich va o'rta ta'limni tashkil etish shu davrga to'g'ri keladi.

Abdulhamid barcha viloyatlarda va ko'pgina avtanom davlatlarda maktablar qurdirdi. U faqat Istanbulda ochgan litsey soni oltitadir. Ibtidoiy deb atalgan boshlang'ich ta'lim maktablarini qishloqlarga qadar olib bordi. Chet tillarda o'qish o'rta maktabdan boshlab majburiy edi. Ko'p viloyatlarda darulmuallimin va yuridik maktablari ochildi. Mamlakatda madaniy darajani ko'targan Abdulhamid, shuningdek, Muzey-i Humayyun (Qadimgi buyumlar muzeyi), Harbiy muzey, Bayezid kutubxonasi, Yildiz arxivi va kutubxonasi kabi

madaniy muassasalarni tashkil etdi. Bu davrda imperiyada fond kutubxonalarining kitob mavjudligini aniqlash bo'yicha birinchi kataloglar ham tuzilgan. Garchi qat'iy tsenzuraga ega bo'lsa-da, uning nashrlarini shaxsan o'zi qo'llab-quvvatlaganligi sababli, kitoblar, jurnallar va gazetalar soni juda ko'paygan. Abdulhamid shuningdek, imperiyaning turli shaharlari, xususan, Istanbulning muhim fotosuratlarini o'z ichiga olgan juda qimmatbaho albomlar to'plamini tayyorladi. Ushbu albomlar bugungi kunda Istanbul universiteti kutubxonasining muhim qismidir. Sog'liqni saqlash sohasida ham muhim qadamlar qo'yildi. Tibbiyot darslari frantsuz tilidan turk tiliga tarjima qilindi. Haydarpasha va Shishli Etfal kasalxonasini o'z pullari bilan qurdi va ba'zi xarajatlarini o'z hamyonidan to'lagan Daralaceza, uni sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam sohalarida tashlagan muhim qadamlaridandir.

Abdulhamid davrida mamlakatda savdo, qishloq xo'jaligi va sanoat xonalar ham ochilgan. Birinchi marta "tahrir-i nufus" tashkiloti tashkil etildi va har yili mamlakatda ishchi kuchi va mol-mulkini statistik ravishda aniqlashga harakat qilindi. Bundan tashqari, rayonlashtirish va jamoat ishlari bo'yicha ishlar jadallashtirildi. Anadolu va Rumeli temir yo'llarining ko'p qismi qurib bitkazilgandan so'ng, yo'l yo'q Anadoluda yo'l tarmog'i yaratildi. Turli shaharlarda otli

va elektr tramvaylar va oddiy doklar qurilgan. Hijoz va Basraga telegramma liniyalari tortildi. Abdulaziz davrida "vatan va imtiyoz fondlari" nomi ostida ba'zi kredit tashkilotlari tashkil etilgan. Ular 1883 yilda Benefisiar mablag'lari va 1888 yil 15 avgustida Ziraat banki deb nomlangan. Abdulhamid davrida ushbu bank kengaytirildi, turli joylarda filiallari ochildi va dehqonlar qo'llab-quvvatlandi. To'qimachilik va Bosmachilik fabrikalari kengaytirildi; Yıldız chinni fabrikasi ochildi. Germaniyadan harbiy islohotlar uchun mutaxassislar olib kelinib, turk zobitlari Germaniyaga malaka oshirish uchun yuborildi. Harbiy boshlang'ich va yuqori ta'limgohlar ko'paytirildi. Turk armiyasi yangi qurol-yarog' bilan ta'minlandi. Huquq sohasida ham muhim qadamlar qo'yildi. Jinoyat va tijorat usuli qonunlari chiqarildi. Birinchi marta sudlarda ma'muriy muassasa tashkil etildi. G'arbliklarga o'xshagan politsiya tashkiloti qayta tashkil etildi. Pensiya jamg'armasi davlat xizmatchilari uchun tashkil etilgan.

Ikkinchi parlament

Moliyaviy qiyinchiliklar, yangi muxtoriyat talablari, tashqi siyosatda yuzaga kelgan qiyinchiliklar tufayli vaqti-vaqti bilan boshlanib turadigan ichki qo'zg'olonlar, davlat faoliyatidagi buzilishlarga bevosita ta'sir ko'rsatgan yosh davlat xizmatchilari va ofitserlarining tanqidlarini keltirib chiqardi va vaqt o'tishi bilan maxfiy muxolifat paydo bo'ldi. Davr ziyolilari imperiyani ozod qilishning yagona yo'li konstitutsia bilan boshqarish deb hisoblashgan. Ittifoq va taraqqiyot qo'mitasi

rahbarligidagi bu harakatda turk ziyolilari "ittihod-i anasir" g'oyasi atrofida arman, yunon, bolgar va arab kabi turli unsurlarning qo'mita a'zolari bilan kelishib oldilar. Qo'shni davlatlar yangi aralashuvga tayyorgarlik ko'rgayotgan payt, Makedoniyada to'plangan ba'zi turk zobitlari sultonni Kanun-i Esasi e'lon qilishiga majbur qilishdi. II. Abdulhamid 1908 yil 23-iyulda konstitutsiyani qayta kuchga kiritganini e'lon qildi. II Konstitutsiyaviy boshqaruv deb nomlangan ushbu hodisa imperiyaning kutilmagan ravishda tarqalishini tezlashtirdi. Avstriya-Vengriya imperiyasi Usmonli parlamentiga a'zolar yuborilishining oldini olish uchun 1908 yil 5 oktyabrda Bosniya va Gertsegovinani bosib oldi. Xuddi shu kuni Bolgariya o'z mustaqilligini e'lon qildi. Bir kun o'tib, Krit Yunoniston bilan birlashganligini e'lon qildi.

II. Konstitutsiyaviy boshqaruvni birinchi saylovlari turklar va turk bo'lmaganlar o'rtasida kurash shaklida o'tdi. Ba'zi tashqi aralashuvlar ham saylovga aralashgan. Turk tarafini, armiyaga asoslangan, davlat va hukumatda hukmronlik qilgan Ittifoq va taraqqiyot qo'mitasi va markazlashtirilmagan Ahrar partiyasi himoya qildi. Qarshi tarafda eng shiddatli kurash Yunonistonning takliflari va Fener Patriarxligining ko'rsatmasi bilan harakat qilgan yunonlar tomonidan amalga oshirildi. Sultonning o'zi tomonidan 1908 yil 17-dekabrda ochilgan kengashdagi turk deputatlarning soni turk bo'lmaganlarni sonidan kam edi. Bu Abdulhamidxon uzoq vaqtdan beri qo'rqib kelgan

falokat edi. Parlament ochilgan dastlabki kunlardan boshlab milliy guruhlar xolida xristian deputatlarini kurashidan tashqari, arablar va arnavutlar kabi musulmon deputatlar ham tez orada turklardan yuz o'girishni boshladilar.

Bu holat ittifoqchilarning "ittihod-1 anosir" haqidagi orzularini barbod qildi. Mamlakatdagi ittifoqchilar tashabbusi bilan uyushtirilgan suiqasdlar ommaviy norozilikni kuchaytirdi. Chavandozlarni armiyadan olib tashlash to'g'risidagi qaror armiyada tartibsizliklarni keltirib chiqardi. Ittifoqchilar hukumatining harakatlari, masalan, ittifoqchilar a'zolarini davlat idoralariga joylashtirish va parlamentga madrasa talabalarini jalb qilish to'g'risidagi qonun loyihasini berish ichki norozilikni kuchaytirdi va muxolifat frontini kuchaytirdi.

31 mart voqeasi

Mamlakatdagi "Ittifoqchilar mason" degan mish-mishlardan larzaga kelgan mamlakatdagi muxolifat, madrasa talabalarining harbiy xizmatini diniy ta'limga qarshi zarba deb hisoblashdi va maktab a'zolarini "kofir" qilib ko'rsatib, armiyadan chetlatilgan polk zobitlarining tashviqoti, muxolifat Muhammad birligi atrofida to'plandilar. Kiprlik Hofiz Dervish Vahdeti tomonidan asos solingan uyushma o'zining Volkan gazetasi bilan zo'ravon nashrni boshladi. Mizanji Murod, Mizan gazetasi bilan ittifoqchilarga qarshi

shiddatli hujumlarni boshladi. Ushbu ikki qarama-qarshi gazeta nashr etilgandan so'ng, Istanbulda katta qo'zg'olon boshlandi. Eski taqvim bo'yicha 31 martda bo'lib o'tgan va 31 mart voqeasi sifatida tarixga kirgan bu voqea 1909 yil 13 aprelda Ovchilarning Toshkishladagi batalyonlari a'zolari o'z zobitlarini qamoqqa tashlaganidan keyin Sultonahmet maydoniga yig'ilishidan boshlandi.

Istanbuldagi voqealar qonli o'n bir kun davom etdi. Va nihoyat, 1909 yil 23-apreldan 24-aprelga o'tar kechasi Salonikidagi Harbiy armiya Istanbulga kirgandan keyin bostirildi. Harakatlar armiyasi Ayastefanosda (Yeshilkoy) bo'lganida, ba'zi taniqli shaxslar va ko'pchilik deputatlar u yerga borishdi va maxfiy yig'ilish 1909 yil 22 aprel payshanba kuni taniqli sobiq buyuk xizmatkor Said Posho boshchiligida Milliy Majlis nomi ostida o'tkazildi. Harakat armiyasi foydasiga deklaratsiya e'lon qilindi. Ushbu yig'ilishda birinchi bo'lib Abdulhamidning yiqitilishiga qaror qilingan bo'lsa-da, qaror sir saqlandi. Ayni paytda, sulton Buyuk Vazir Tevfik Poshodan sultonlikni ukasiga topshirmoqchi ekanini, ammo 31 mart voqeasiga aloqadorligini aniqlash uchun komissiya tuzilishligini xoxladi. Tevfik Posho bu haqida Said Poshoga xabar berganida, Said Posho "Agar u toza bo'lib chiqsa bizni holimiz nima bo'ladi" deb qarshi chiqdi.

Ag'darilishi

II. Abdulhamid o'zini musulmonlarning xalifasi ekanini eslatib, unga sodiq bo'lgan birinchi armiya bilan,

qo'zg'olon armiyasiga qarshi chiqish takliflarini qabul qilmasligini, musulmonni musulmonga qarshi qirdira olmasligini aytdi. Nafaqat bu, balki u artilleriya qo'mondoni Xurshid Posho va Ders o'rinbosari Xolis Afandini qo'zg'olon armiyasiga yubordi va konstitutsionizm saqlanib qolganligini ma'lum qildi. U birinchi armiya qo'mondoniga Qo'zg'olon armiyasiga qarshi chiqmaslik to'g'risida qasamyod qilishni buyurdi. Buning ustiga Istanbulga kirgan Qo'zg'olon Armiyasi tez orada shaharda hukmronlik qildi. Qo'zg'olon Armiyasi qo'mondoni bo'lgan Mahmud Shevket Posho odatiy ma'muriyatni e'lon qildi, askariy mahkama va dorlar tikib, jinoyatchilar bilan birga ko'plab begunoh odamlarni ham qatl etdi. Istixborot yangicha shaklga kirdi; Matbuotning og'ziga qulf urildi. Konstitutsionizm parlamenti oxir oqibat yagona boshqaruvga aylandi.

Yeshilkoyda yig'ilgan. II Abdulhamidni yiqitilishi to'g'risida qaror qabul qilgan Milliy Majlis, tinchlik tiklangandan so'ng 1909 yil 26 aprelda Istanbulga qaytib keldi va ertasi kuni Ayasofya atrofidagi binoda yana Meclis-i Umûmi-i Milli nomi bilan yig'ildi. Majlisda jami 274 kishi, shu jumladan 240 deputat va o'ttiz to'rt taniqli shaxs bor edi. Sallali deputat Elmalil Hamdi Afandi [Yozuvchi] Hal fatvosining birinchi nusxasini yozgan. Fatvoda Abdulhamidga qarshi ko'plab da'volar bo'lgan. Fatvoni imzolash uchun parlamentga taklif qilingan Fatvo Amini Haji Nuri Afandi ushbu fatvoni o'qib bo'lgach, uni imzolashdan tortindi.

Sababini so'rashganda, u fatvoda sulton Abdulhamidga tegishli bo'lgan uchta muhim jinoyatni sodir etgan deb o'ylamaganligini aytdi. Bular o'ttiz bir mart voqeasini keltirib chiqarishi, diniy kitoblarni buzishi va yoqib yuborishi, davlat xazinasini isrof qilishi edi. Nuri Afandi Abdulhamidga sultonlikdan voz kechishni taklif qilish maqsadga muvofiqroq, deb ta'kidladi. Shundan so'ng, fatvoning so'nggi qismi o'zgartirilib, yiqitish yoki o'z xoxshi bilan bo'sh variantini tanlash parlamentga qoldirildi. Shunga qaramay, Hajı Nuri Afandi sultonga qo'yilgan ayblovlar tufayli fatvoni imzolamaslikni talab qildi. Hatto u ishdan istifo qilganini aytdi. Nihoyat, salla kiygan deputatlardan biri bo'lgan Mustafo Asim Afandi Hajı Nuri Afandini ko'ndirdi. Parlamentda Shayxulislom Ziyoadin Afandi imzolagan va kuchga kirgan fatvo o'qilganida, ba'zi deputatlar darhol qaror qabul qilinishi uchun baqira boshladilar.

Kengash rahbari Said Posho, Saroy kotibi bo'lib ishga boshlab, turli xizmatlarini qilgan va yetti marta boshvazirligini qilgan Abdulhamidxonni xalifaligi va sultonligini yiqitish qarorini saylovga sundi. Deputatlar qo'llarini ko'tarib rozi ekanliklarini bildirishdi. Ovoz berishga e'tiroz bildirgan ba'zi deputatlar ham bosim bilan jim bo'lishdi. Oxir-oqibat Abdulhamidni bo'shatilishiga bir ovozdan qaror berildi.

Parlament qarorini sultonga yetkazish uchun saylangan gurux tarkibiga zodagonlardan Arman Aram, dengiz flotidan Laz Arif Hikmat, Salonik shahridan yahudiy deputat Karasu va Drachning o'rinbosari arnavut Asad

Toptani kirgan. Sulton Abdulhamid Milliy yig'ilishga Chirag'on saroyida yashashni xohlaganligi to'g'risida xabar bergan bo'lsa-da, Qo'zg'olon armiyasining qo'mondoni Mahmud Shevket Posho uni tezlik bilan taxtdan tushirgan kechasi Salonikga jo'natdi. Yarim tunda o'z buyumlarini ham olmasdan, bir nechta chamadonlar bilan Yulduz saroyidan olib chiqib ketilgan Abdulhamid, Sirkeji shahridan o'ttiz sakkiz nafar oila a'zolari va atrofida gilar bilan maxsus poyezdda Salonikga olib ketildi. Qo'mondon Fethi Bey (Okyar) qirq Salonik askar bilan qo'riqlash uchun tayinlandi.

Uning so'nggi yillari va o'limi

Salonikidagi Alatini saroyiga joylashtirilgan Abdulhamid u erda vaqtini duradgorlik va temirchilik bilan o'tkazgan. Abdulhamid podshohlik davrida bolgar cherkovi Yunon patriarxligidan ajralib chiqqanidan beri cherkov mulklariga tegishli bo'lgan Bolqon davlatlari o'rtasidagi kelishmovchilikdan foydalanib ularning Usmonlilarga qarshi ittifoq tuzishiga to'sqinlik qilgan edi. Biroq, 1911 yil 3-iyuldagi qonun bilan, Abdulhamiddan kegingi hukumat cherkovlar va maktablar aholining nisbati bo'yicha qaysi millatga tegishli ekanligini aniqlashga qaror qilishi bilan ular o'rtasidagi ziddiyat bekor qilindi va Bolqon xalqlari Usmonli imperiyasiga qarshi birlashib Bolqon urushlarini boshladilar.

Gazeta berilmaganligi sababli ushbu voqealar to'g'risida xabardor bo'la olmagan Abdulhamidni dushman Salonikga yaqinlashganida Istanbulga ko'chirishga qaror qilindi. Abdulhamid uni olib ketishga kelgan delegatsiyadan vaziyatni bilib oldi va Bolqon ittifoqidan va hukumatning ushbu ittifoqni bilmasligidan hayratda qoldi. U to'rtta Bolqon davlatlari ittifoqini eshitishi bilanoq, cherkovlar masalasi hal qilinganmi yoki yo'qligini so'radi. Cherkovlar masalasi hal qilinganini bilgach, bu urushga xayron bo'lmadi.

Salonikdan ketishni istamagan Abdulhamidga xavf haqida aytilganida, u: "Men ham qurol olib, askar bilan birga o'z vatanimni himoya qilaman; Agar o'lsam shahid bo'laman" deb javob berdi va davlatni shu ahvolga solib qo'yganlarni la'natlagan. Istanbulga kunduzi ketish sharti bilan Salonikdan ketishni qabul qilgan Abdulhamid, 1912 yil 1-noyabrda Istanbuldan yuborilgan Germaniya elchixonasining Loreley harbiy kemasi tomonidan Beylarbeyi saroyiga keltirildi. U hayotining so'nggi yillarini shu yerda o'tkazdi. Birinchi jahon urushining eng tushkun kunlarida hukumat tarkibida eng nufuzli odamlardan bo'lgan Talat va Enver Pashalar Ishak Poshoni Beylarbeyi saroyiga yuborib, Abdulhamidning tajribalaridan foydalanmoqchi edilar. Sobiq sulton bera oladigan hechqanday fikr va chorasi qolmaganini, davlat urushga qo'shilgan kuniyoq qulab tushganini bildirib, quruqlik davlati Germaniya va Avstriya bilan bir qatorda jahon dengizlarini boshqarayotgan davlatlarga qarshi urush boshlash katta

mas'uliyatsizlik ekanligini aytdi. Abdulhamidning qadri bu davrda yaxshiroq tushunilgan edi. Uning hukmronligi davrida unga qarshi bo'lgan ko'plab ziyolilar uning foydasiga maqolalar yozishni boshladilar. 1918 yil 10 fevral yakshanba kuni vafot etgan Abdulhamidning jasadi Topkapi saroyiga ko'chirildi va uning tayyorlab kafanlanishi shu erda qilingan. Sulton Reshadning buyrug'i bilan, vafotidan bir kun o'tib, sultonlarga xos marosim bilan Divanyo'lidagi II. Mahmud maqbarasiga dafn etilgan.